

39. Правила предоставления услуг по централизованному отоплению, снабжению холодной и горячей водой и водоотведению, утвержденные постановлением Кабинета Министров Украины от 21.07.2005 г. № 630 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
40. Мельник С.М. Теоретичні аспекти розвитку монополізованих ринків житлово-комунальних послуг / С.М. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 9(51). – С. 21-29.

УДК 330.101

Наумов М.С.

доцент кафедри економічної теорії

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТУ ПРАЦІ ПІД ВПЛИВОМ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена дослідженню еволюції змісту праці в процесі інформатизації економіки. Зроблено висновок про зміну мети трудової діяльності в сучасних умовах. Відзначається поступове подолання розбіжностей між необхідним та вільним часом. Виходячи з цього, запропоновано переглянути систему мотивації працівників. Проаналізовані передумови для відповідних перетворень в Україні.

Ключові слова: інформатизація економіки, мотивація, необхідний час, праця, суспільна еволюція, творча діяльність.

Наумов М.С. ЭВОЛЮЦИЯ СОДЕРЖАНИЯ ТРУДА ПОД ВЛИЯНИЕМ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена исследованию эволюции содержания труда в процессе информатизации экономики. Сделан вывод об изменении цели трудовой деятельности в современных условиях. Отмечается постепенное преодоление различий между необходимым и свободным временем. Исходя из этого, предложено пересмотреть систему мотивации работников. Проанализированы предпосылки для соответствующих преобразований в Украине.

Ключевые слова: информатизация экономики, мотивация, необходимое время, труд, общественная эволюция, творческая деятельность.

Naumov M.S. LABOR CONTENT EVOLUTION UNDER THE INFLUENCE OF INFORMATIZATION OF ECONOMY

The article is dedicated to labor content evolution under the influence of informatization of economy. Conclusion is made that purpose of labor activity is changed in modern conditions. It is argued that differences between necessary and free time are overcome. Therefore, it is proposed to review the system of employees' motivation. Basis for the relevant transformations in Ukraine is analyzed.

Keywords: informatization of the economy, motivation, necessary time, labor, social evolution, creative activity.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку людства багатьма дослідниками визначається як інформаційне суспільство, суспільство знань, інтелектуальна тощо. Інформатизація та інтелектуалізація істотним чином вплинули на традиційні економічні процеси і явища. Одні з найбільш вражаючих змін відбулися в характері та змісті праці: з'явилися нові професії, змінилося ставлення працівників до своїх обов'язків, значно зросла майнова диференціація різних груп робітників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок у дослідження сутності нової економіки та її окремих складових зробили такі відомі вчені, як Д. Белл, А.А. Гриценко, В.Л. Іноземцев, М. Кастельс, В.І. Кушерець, Е. Тоффлер, А.А. Чухно та інші.

Постановка завдання. На сьогоднішній день у цілому сформувалася система знань щодо сутності інформаційного суспільства та його подальшої еволюції. У тому числі зроблені висновки щодо набуття працею ознак творчої діяльності, зростання значення її інтелектуальної складової, необхідності формування принципово нової системи мотивації робітників. Разом з тим, на нашу думку, в науковій літературі недостатньо уваги приділяється теоретичному обґрунтуванню еволюції змісту праці під впливом фундаментальних трансформацій в економічній та соціальній сфері. Предметом нашого дослідження є аналіз змін у характері та змісті праці в залежності від етапів розвитку сучасної економіки, зокрема від еволюції форм обміну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок перетворення знань та інформації на головний виробничий ресурс істотно змінилося становище людини в економіці, що знайшло відображення у виникненні нових понять – таких, як інтелектуальна праця, інтелектуальний капітал тощо. Саме з появою людського капіталу у людині органічно поєдналися її праця, капітал, знання і досвід. Як наслідок, розвиток суспільства і якість життя на сучасному етапі досягаються не революціями та реформами, а вдосконаленням самої людини, підвищенням її матеріального, культурного та духовного рівня. У цьому зв'язку А.А. Чухно слушно зазначає, що процеси інтелектуалізації праці та творча діяльність людини існували й на індустріальному етапі, але спочатку як виняток. Лише згодом, з розвитком науки, техніки, економіки і суспільства творчий характер праці проникає у нові галузі та сфери економіки [1, с. 112]. У кінцевому підсумку все це призводить до того, що «людина все більшою мірою виступає сьогодні не як суб'єкт діяльності, що редукується до абстрактної праці, а як носій унікальних здібностей, процес використання яких не може бути названий працею в традиційному значенні даного терміну» [2, с. 131].

Оскільки першоджерелами і кінцевими споживачами знань є люди, виникає потреба в дослідженні психологічних аспектів інтелектуальної діяльності. При цьому в центрі аналізу мають знаходитися мотиваційні процеси, які визначають готовність до такої діяльності. Чинниками, що визначають потенціал творчої мотивації, В.І. Кушерець називає розма-

їтість навичок, ідентичність завдання можливостям працівника, значущість (важливість) завдання, автономність виконання роботи, можливість підвищення соціального статусу і соціального успіху внаслідок вирішення завдання з системами, що продукують зворотній зв'язок [3, с. 133]. Перші три чинники створюють у працівника відчуття необхідності тієї роботи, що він виконує. Четвертий спонукає до відповідального ставлення до своїх функцій. І, нарешті, п'ятий дозволяє на основі отриманих результатів оцінити досягнутий рівень. Зі зменшенням зовнішнього контролю людина при вирішенні завдань все більшою мірою спирається на власні творчі можливості. При цьому взаємодія індивіда з колективом істотним чином впливає на хід виконання завдання: почуття несправедливості створює напругу, породжуючи конфлікти і перешкоджаючи нормальному перебігу подій.

В основі творчої дослідницької поведінки людей лежать також емоції інтересу – цікавості, яка прирівнюється до базових потреб інноваторів. При цьому слід враховувати, що існують дві фази творчості: первинна (пов'язана з інтенсивним інтересом) і вторинна (являє собою подальшу розробку початкової ідеї). Більшість людей схильна до первинної творчості, оскільки саме вона у більшій мірі задовольняє пізнавальний інтерес, а також тому, що вторинна фаза вимагає жорсткої дисципліни й важкої праці.

Мотивацією творчої діяльності є також прагнення до успіху, до досконалості. У кожного дослідника є певний стандарт, якого він бажає досягти. При цьому обдарованих людей із прагненням досконалості відрізняє неординарність, здатність бачити проблему (і шляхи її вирішення) там, де інші вважають все давно вирішеним. Розвинені країни саме з такими особистостями пов'язують майбутнє і створюють відповідне інтелектуальне й організаційне середовище для їхнього кар'єрного і творчого зростання (зокрема, соціальні механізми добору талантів і їхнього просування у вищій сфері суспільної діяльності).

Для повноцінної реалізації інтелектуального капіталу необхідна ефективна організація творчої праці, що, у свою чергу, потребує визначення її характерних особливостей. На думку В.І. Кущерця, їх чотири [3, с. 136]. По-перше, творча спрямованість притаманна лише тій праці, у якій не протиставляються інтелектуальна й фізична сторона діяльності. По-друге, творчість можлива за умови відсутності примусової діяльності. По-третє, творча праця – це інтелектуальна діяльність, спрямована на з'ясування умов і суті походження предметів і явищ, вона також передбачає критичне ставлення до своїх дій. І, по-четверте, творчий характер закріплюється лише після усвідомлення людиною суспільної значущості її праці.

Інтелектуальна творча діяльність дуже неоднорідна. З одного боку, вона «складається» з трьох процесів: винахідництва (генерація кількох варіантів), інженерного аналізу (вивчення кожного з варіантів) та прийняття рішень (вибір одного з наявних варіантів). З іншого боку, така діяльність є продуктивною, оскільки створюється щось нове, і одночасно – репродуктивною, тому що використовується давно відоме. Особливістю постіндустріального суспільства є технічна озброєність «інтелектуальною технікою», яка «відкриває можливості в постановці і вирішенні нових завдань, що призводить, у свою чергу, до розширення можливості людського інтелекту» [3, с. 138]. Зазначені зміни призводять до певного «очищення» діяльності від рутинних операцій, створюючи основу для розвитку творчих можливостей. Але оскільки

рутинні операції органічно поєднуються з творчими компонентами, їх повна ліквідація не тільки небажана, а й неможлива.

У сучасних умовах, таким чином, постає проблема активізації творчого потенціалу людей. Існує безліч пропозицій щодо розв'язання цієї проблеми. Зокрема, пропонуються наступні напрями: виявлення рівнів і специфіки функціонування індивідів і колективів у сфері науки й освіти; вивчення можливостей підвищення творчої мотивації; вивчення творчих здібностей і можливостей, а також їхнього виховання і реалізації; пошук обдарованих науковців та створення умов для їхньої діяльності; вивчення найбільш істотних стимулів творчої діяльності вчених і педагогів; вивчення психологічної готовності до творчої діяльності; реалізація соціопсихологічних методів стимулювання творчої діяльності в навчальному процесі [3, с. 142].

Для того щоб зрозуміти, чому актуалізація творчої праці відбувається саме на нинішньому етапі розвитку людства, необхідно проаналізувати ідеї авторитетного українського економіста А.А. Гриценка. Він відзначає, що з переходом від індустріального до інформаційного суспільства відбувається зміна форм обміну: товарообмін поступається місцем обміну послугами [4, с. 72]. Останній має декілька етапів: спочатку – обмін предметно-грудовими послугами, потім – діяльними, а згодом – інформаційними. При цьому перехід до другого етапу стає можливим лише за такого рівня розвитку продуктивних сил, коли забезпечення нормальної життєдіяльності стає доступним для всіх і, як наслідок, визначальним інтересом людини та головним багатством стає сама діяльність, а не матеріальні блага. Така людина може бути професіоналом своєї справи, але недостатньо розвинутою в інших напрямках, відповідно, зазначена стадія розвитку людства є обмеженою. На думку А.А. Гриценка, лише в умовах, коли головним інтересом людини стане «сама людина, всебічний розвиток її здібностей, тільки тоді буде остаточно подоланий однобічний та затвердіння цілісний характер людського існування», і на зміну обміну послугами прийде обмін здібностями [4, с. 78]. Продовжуючи думку відомого вітчизняного вченого, відзначимо, що обмін послугами є домінуючим для інформаційного суспільства, тоді як обмін здібностями – для більш розвинутого – інтелектуального.

Таким чином, в залежності від співвідношення інформаційних технологій, знань та інтелекту, які утворюють його фундаментальну структуру, можна послідовно виділити інформаційне суспільство, суспільство знань та інтелектуальне суспільство. В інформаційному суспільстві відбувається актуалізація інформаційних технологій, що призводить до виникнення нових інформаційних товарів та відповідних сегментів ринку і має наслідком стрімке прискорення технічного прогресу, зростання добробуту населення провідних країн світу. В суспільстві знань основною метою людини стає розвиток професійних здібностей, а основною формою обміну – обмін послугами, підривається товарний характер виробництва, проте зберігаються загрози для подальшого існування людства, пов'язані зі зростанням виробництва зброї, забрудненням навколишнього середовища, розповсюдженням шкідливої інформації тощо. Інформаційні технології відходять в основу, актуальними стають професійні знання. В інтелектуальному суспільстві метою людини і суспільства в цілому стає всебічний розвиток особистості, невід'ємний від суспільних інтересів і неможливий без їх урахування, очікується

подолання негативних аспектів діяльності людини. Актуальності набуває одухотворений інтелект.

У таких умовах важливою характеристикою еволюції суспільства стає співвідношення вільного та необхідного часу. Для нашого аналізу буде доцільним використати результати фундаментального дослідження А.А. Гриценка [5]. Вперше людина змогла звільнитися від природної необхідності, створюючи те, чого не існує в природі. Оскільки саме праця виділила людину з тваринного світу, то весь час життєдіяльності людини як соціальної істоти (соціальний час) має якість вільного часу. Відповідно, час праці є першою формою вільного часу. Подальше формування суспільства та перетворення виробництва на необхідну умову існування призводить до того, що людина освоює вільний час та перетворює його на необхідний, а значить, «в історично першій формі суспільства необхідний та вільний час співпадають» [5, с. 105].

Розвиток продуктивних сил згодом надає можливість виробляти необхідні для існування матеріальні блага за менший час, тобто витратити для цього лише частину часу, вільного від задоволення природних потреб. Таким чином, спочатку весь вільний час був необхідним, а потім «останній скоротився і утворилася особлива частина вільного часу, що не співпадає з необхідним та існує поряд із ним» [5, с. 105]. В термінах трудової теорії вартості ця особлива частина отримала назву прибавочного часу. Відповідно, відбулося створення вільного часу та його перетворення на прибавочну працю. Якщо частина суспільства має можливість привласнювати результати прибавочної праці, то тим самим вона перетворює весь свій час на вільний. Проте така форма існування вільного часу може сама себе заперечувати, оскільки вільний час може витрачатися на задоволення виключно біологічних потреб і, як наслідок, деградацію людини як соціальної істоти. Руїнування передумов привласнення результатів прибавочної праці одних людей іншими призведе до того, що вся праця стане необхідною. Як зазначає А.А. Гриценко, «зовнішньо виходить точно таке ж співвідношення, як і в первісному суспільстві, але всередині праці містяться у знятому вигляді всі отримані раніше відмінності» [5, с. 108]. Подолання розмежування вільного та робочого часу і є однією з визначальних рис творчої праці.

Звісно, домінування творчої праці в умовах інформатизації економіки може стати реальністю лише за такого рівня доходу, який би забезпечив працівникові належний рівень освіти і культури, а також можливість застосовувати сучасні технічні пристрої й наявну інформацію. В Україні у 2013 році найбільшу питому вагу в структурі споживання домогосподарств мали продукти харчування та безалкогольні напої – 50,1%. Тоді як 1,2% доходів українських домогосподарств були спрямовані на отримання освіти, 2,1% – на відпочинок і культуру, 2,8% – на зв'язок, 2,3% – на предмети домашнього вжитку (у тому числі придбання побутової техніки) [6]. Для порівняння: у 2012 році аналогічні показники в країнах Європей-

ського Союзу мали наступне значення: продукти харчування та безалкогольні напої – 13%, витрати на освіту – 1,1%, відпочинок і культуру – 8,7%, зв'язок – 2,6%, предмети домашнього вжитку (у тому числі придбання побутової техніки) – 5,6% [7]. Головний висновок, який можна зробити на основі наведених даних, – в Україні істотно більше питома вага витрат на продукти харчування, що свідчить про значно нижчий рівень доходів. В два і більше разів відстають від європейських частка витрат українських домогосподарств на предмети домашнього вжитку і на відпочинок і культуру. У той же час питома вага витрат на освіту та зв'язок в Україні трохи більше, ніж у країнах ЄС. Проте при співставленні розглянутих показників слід враховувати істотно менший рівень доходів в Україні в абсолютному значенні у порівнянні з Європейським Союзом. Таким чином, наразі в нашій країні у повному обсязі не створені передумови для становлення нового суспільства і подальшого перетворення професійної діяльності на основну мету робітника.

Висновки з проведеного дослідження. Інформатизація економіки призводить до виникнення нових товарів і сегментів ринку, що має наслідком стрімке прискорення технічного прогресу, а також зростання добробуту населення. Це, у свою чергу, створює підґрунтя для усвідомлення людиною нових цінностей, оскільки поступово основною метою її діяльності стає не отримання матеріальних благ, а розвиток професійних здібностей. Наступні суспільні трансформації мають наслідком зняття розбіжностей між вільним і необхідним часом, що потребує переосмислення існуючої системи мотивації робітників, оскільки такі традиційні засоби заохочення, як підвищення доходу та збільшення оплачуваного вільного часу у вигляді додаткових вихідних та відпусток перестають бути актуальними.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Чухно А. А. Соотношение индустриального и постиндустриального типов развития: проблемы теории и практики / А. А. Чухно // Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. д. э. н., проф. Л. Г. Мельника. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 88-120.
2. Иноземцев В. Л. Постиндустриальное общество как теоретическая конструкция / В. Л. Иноземцев // Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. д. э. н., проф. Л. Г. Мельника. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 120-149.
3. Кушерець В. І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій / В. І. Кушерець. – К. : Знання України, 2004. – 248 с.
4. Гриценко А. А. Развитие форм обмена, стоимости и денег / А. А. Гриценко. – К. : Основа, 2005. – 192 с.
5. Гриценко А. А. Метод «Капитала» К. Маркса и политическая экономия в широком смысле / А. А. Гриценко. – Харьков : Выща школа. Изд-во при ХГУ, 1988. – 159 с.
6. Структура сукупних витрат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Final consumption expenditure of households, by consumption purpose [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdpc520&language=en>.